

Ганьба О.Б.

Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ОКРЕМИХ ПРАВОВИХ ЗАСОБІВ МЕХАНІЗМУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН У СФЕРІ ПРИКОРДОННОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

У статті аналізуються особливості прояву окремих правових засобів – елементів структури механізму правового регулювання відносин у сфері прикордонної безпеки України.

Стверджується, що правова норма розглядається як головний складний компонент механізму правового регулювання відносин у сфері прикордонної безпеки України, оскільки вона містить у своєму змісті низку інших допоміжних правових засобів, які виступають елементами такого механізму, а саме: загальні та конкретні моделі правовідносин у вигляді теоретичних конструкцій; юридичні факти, викладені у гіпотезах норм; суб'єктивні юридичні права та суб'єктивні юридичні обов'язки, що втілені у вигляді службових повноважень військовослужбовців і працівників Державної прикордонної служби України, тощо.

Виокремлюються специфічні завдання норми права в механізмі правового регулювання відносин у сфері прикордонної безпеки України.

Наголошується на тому, що правова норма завдяки нормативно-правовому акту набуває зовнішнього виразу, офіційності та загальної обов'язковості. Отже, нормативно-правові акти обслуговують нормативну основу механізму правового регулювання, тому їх функції у такому механізмі зводяться до введення у процес правового регулювання відносин у сфері прикордонної безпеки України нових більш досконалих норм, забезпечення своєчасної заміни або скасування застарілих норм тощо.

Визначається, що нормативно-правові акти, що містять правові норми для регулювання відносин сфери прикордонної безпеки України, знаходять своє відображення у специфіці правового регулювання відносин досліджуваної сфери, яке здійснюється в умовах гібридної війни та окупації Росією частини території на сході України.

Зауважується, що специфікою сфери прикордонної безпеки є те, що в ній широко розповсюджуються такі способи правового регулювання, як заборони та зобов'язання та меншою мірою – дозволи, що викликано військовим протистоянням на сході України. При цьому в умовах посилення старих та виникнення нових загроз і викликів у цій сфері потреба вдосконалення способів, підходів й інших засобів механізму правового регулювання стає очевидною.

Акцентується увага також на розкритті сутності юридичної заборони та юридичного зобов'язання у сфері прикордонної безпеки України з висвітленням низки стандартних формулювань їх втілення у відомчих нормативно-правових актах.

Ключові слова: механізм правового регулювання, правові засоби, норма права, нормативно-правові акти, юридичні заборони, юридичні зобов'язання, прикордонна безпека України.

Постановка проблеми. Наукові погляди щодо структури механізму правового регулювання (далі – МПР) та складових його елементів досить суперечливі, що зумовлено не тільки складністю зазначеного явища, а й багатоманітністю його проявів у різних галузях правового регулювання та сферах діяльності військових формувань і правоохоронних органів спеціального призначення.

А в умовах розбудови ефективної системи управління державним кордоном, від якої залежать безпека держави, розвиток її економіки та активізація людського потенціалу, що прямо сприяє

транскордонному співробітництву, збільшенню доходів державного та місцевих бюджетів, розвитку туризму та спрощенню інших форм законного руху осіб, послуг і товарів через державний кордон, питання підвищення ефективності правового регулювання та елементів структури його механізму набуває ще більшої актуальності [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика МПР правовідносин і суміжних до нього питань посідає провідне місце у працях таких вітчизняних і зарубіжних учених, як С.С. Алексєєв, С.В. Бобровник, Р.Л. Гальчук,

В.М. Горшенюв, Н.В. Заяць, В.П. Казимирчук, М.І. Козюбра, Ю.В. Кривицький, О.М. Куракін, П.М. Рабінович, О.Ф. Скакун та інші.

Однак більшість вищезазначених науковців зосереджували увагу здебільшого на загальнотеоретичних проблемах МПР, залишаючи поза увагою спеціальні сфери життєдіяльності держави та суспільства.

Відповідно, більш детального аналізу, а також певного переосмислення наявних наукових здобутків потребують проблемні питання правового регулювання відносин та його механізму у специфічних сферах державного та суспільного життя, зокрема, в нашому дослідженні це сфера прикордонної безпеки України.

Метою статті є визначення особливостей прояву окремих правових засобів як елементів структури МПР відносин у сфері прикордонної безпеки України.

Досягнення зазначеної мети передбачає виконання таких **завдань**:

- окреслення місця, ролі, завдань і значення норм права у МПР відносин сфери прикордонної безпеки України як одного з головних його компонентів;

- з'ясування місця, ролі та особливостей нормативно-правових актів у МПР відносин сфери прикордонної безпеки України;

- виокремлення специфіки прояву допоміжних правових засобів (способів правового регулювання), зокрема заборон і зобов'язань у досліджуваній сфері.

Виклад основного матеріалу. Норми права виступають нормативною основою МПР у будь-якій сфері правового регулювання, оскільки вони містять бажані теоретичні моделі можливої поведінки учасників майбутніх правовідносин, що втілюються у суб'єктивних юридичних правах, а як необхідний варіант поведінки – у суб'єктивних юридичних обов'язках [2, с. 262]. Правова норма у МПР може виступати як засобом, так і результатом праворегулятивної діяльності. Завдяки зусиллям конкретних суб'єктів права, якими виступають військовослужбовці та працівники Державної прикордонної служби України (далі – Держприкордонслужба України), та інших органів сектору безпеки і оборони нашої держави правова норма приводиться в дію, реалізується, адже до цього вона залишається мертвою теоретичною конструкцією. Тільки реалізована норма стає інструментом урегулювання конкретних регулятивних, охоронних чи захисних правовідносин досліджуваної сфери [3, с. 78–79].

Правова норма розглядається як головний складний компонент МПР відносин у сфері прикордонної безпеки України завдяки тому, що вона містить у своєму змісті низку інших допоміжних правових засобів, які виступають як елементи МПР, а саме: загальні та конкретні моделі правовідносин у вигляді теоретичних конструкцій, сформульованих правотворчим органом; юридичні факти, викладені у гіпотезах норм; суб'єктивні юридичні права та суб'єктивні юридичні обов'язки, що втілені у вигляді службових повноважень військовослужбовців і працівників Держприкордонслужби України та інших державних органів; заборони, дозволи, зобов'язання та інші способи правового регулювання, які певною мірою віддзеркалюють методи правового регулювання та інші інструменти дії права тощо.

Саме норма права об'єднує мету та різноманітні засоби в логічну систему, пов'язує їх в єдину субстанцію, що утворює збалансовану схему правового регулювання [4, с. 87].

Специфічними завданнями норми права в МПР відносин сфери прикордонної безпеки України є:

- а) визначення загального кола суб'єктів, на які вона поширює свою дію. Правова норма досліджуваної нами сфери насамперед стосується окремого родового виду спеціальних суб'єктів публічного права, наприклад, начальників відділів прикордонної служби, дільничних інспекторів прикордонної служби, посадових осіб оперативного-розшукових підрозділів тощо;

- б) встановлення викладених у гіпотезі правової норми обставин, у яких конкретні суб'єкти Держприкордонслужби України мають керуватися зазначеним правилом поведінки;

- в) розкриття не тільки самого правила поведінки шляхом вказівки на суб'єктивні юридичні права та суб'єктивні юридичні обов'язки конкретних учасників правовідносин, а й встановлення чітко окреслених примусових заходів. Загальний характер їх викладений у санкції правової норми, що буде застосована до відповідного учасника в разі невиконання або неналежного виконання ним своїх суб'єктивних юридичних обов'язків. Це правило однаковою мірою стосується як загальних пересічних суб'єктів правовідносин сфери прикордонної безпеки, так і спеціальних суб'єктів, наділених державно-владними повноваженнями, якими виступають насамперед військовослужбовці та працівники Держприкордонслужби України та інших державних органів сектору безпеки і оборони, до яких законом можуть бути передбачені навіть більш суворі заходи державного

примусу, ніж до інших суб'єктів [2, с. 262; 5, ст. 364–367; 6, ст. 172¹⁰–172¹⁸].

У контексті нашого дослідження є потреба окремо зупинитися на висвітленні місця та ролі нормативно-правових актів у МПР, оскільки вони посідають вагомe місце у процедурі правового регулювання сфери прикордонної безпеки України. Саме нормативно-правові акти є найважливішим допоміжним засобом МПР, адже вони виступають джерелом і формою правових явищ прикордонного простору [3, с. 144].

Відповідно, правова норма завдяки нормативно-правовому акту набуває зовнішнього виразу, офіційності та загальної обов'язковості. Нормативно-правові акти обслуговують нормативну основу МПР, тому їх функції у такому механізмі зводяться до введення у процес правового регулювання відносин сфери прикордонної безпеки України нових, більш досконалих норм, забезпечення своєчасної заміни або скасування тих норм, що вичерпали себе як застарілі та не відповідають політиці прикордонної безпеки сьогодення [7, с. 438].

Нормативно-правові акти слугують основою для всіх інших правових актів: правоінтерпретаційних, правозастосовних тощо [8, с. 551–552].

Нормативно-правові акти, що містять правові норми для регулювання відносин сфери прикордонної безпеки України, мають свої особливості, а саме:

1) вони характеризуються високим ступенем деталізації суб'єктивних юридичних прав і суб'єктивних юридичних обов'язків учасників правовідносин, що реалізуються у формі службових повноважень військовослужбовців і працівників Держприкордонслужби України;

2) у багатьох випадках в інтересах національної безпеки вони мають конфіденційний (закритий) неpubлічний характер, оскільки містять грифи «Таємно», «Цілком таємно» тощо;

3) у багатьох випадках вони є результатом спільної (міжнародної) правотворчості суміжних держав, оскільки регулюють спільні інтереси таких держав у прикордонному просторі. Їх прикладом можуть слугувати спільні інструкції, спільні угоди тощо;

4) вони часто містять посилання на норми та принципи міжнародного права, що регулюють правовідносини спільного прикордонного простору багатьох держав;

5) норми законів та інших нормативно-правових актів вищих органів державної влади України, що стосуються заходів прикордонної політики в

інтересах прикордонної та національної безпеки України, деталізуються та конкретизуються у великій кількості відомчих підзаконних актів;

б) вони віддзеркалюють уніфікований характер правових норм, призначених для регулювання різноманітних відносин міжнародного прикордонного простору.

Зазначені особливості знаходять своє відображення у специфіці правового регулювання відносин сфери прикордонної безпеки України, яке здійснюється в умовах гібридної війни, дії нових викликів, загроз і ризиків тощо.

Не менш важливу роль у МПР відносин досліджуваної нами сфери відіграє також такий компонент, як фактори (інструменти) дії права на правовідносини, що уособлюються у таких допоміжних правових засобах, як способи, методи та інші інструменти дії права на правовідносини.

Специфікою сфери прикордонної безпеки сьогодення є те, що в ній широко розповсюджені такі способи правового регулювання, як заборони, зобов'язання та дозволи (меншою мірою). В умовах посилення старих та виникнення нових загроз і викликів у цій сфері потреба вдосконалення таких способів і методів правового регулювання стає очевидною.

Для сучасних заборон характерна принципова однозначність, імперативна категоричність, незаперечність (наприклад, не стріляти у беззбройного порушника державного кордону, який не чинить опору; не наводити зброю, навіть розряджену, у бік іншого військовослужбовця; не розпалювати вогнище під час несення служби в прикордонному наряді тощо), висока ступінь забезпеченості їх дисциплінарною, адміністративною та кримінальною відповідальністю. Важливою особливістю заборон є також те, що вони органічно пов'язані з дозволами та зобов'язаннями і, на думку С. С. Алексеєва, «певним чином» віддалені від державної влади [9, с. 355–357].

Сутність специфіки юридичної заборони у сфері прикордонної безпеки України полягає в покладанні на особу категоричного юридичного обов'язку утримуватися від певних дій. Від військовослужбовця, працівника Держприкордонслужби України чи іншого суб'єкта правова норма вимагає пасивної поведінки – утримання від визначеної в законі або іншому нормативно-правовому акті соціально шкідливої для прикордонної сфери поведінки під загрозою настання юридичної відповідальності, а в екстремальних умовах навіть застосування зброї, спеціальних засобів тощо. У нормативно-правових актах, осо-

бливо відомчих, заборони закріплюються за допомогою низки таких стандартних формулювань: «військовослужбовцю заборонено», «працівник не в праві», «особа не має права», «не повинен», «не допускається», «категорично забороняється» тощо [10, с. 139; 11].

Юридичне зобов'язання у досліджуваній сфері полягає у покладанні на суб'єкта юридичного обов'язку виконувати певні дії, визнані законодавцем чи іншим правотворчим органом суспільно корисними для прикордонного простору шляхом закріплення їх у змісті зобов'язуючої правової норми. Сутність юридичного зобов'язання полягає у вимозі від певного суб'єкта, насамперед військовослужбовця або працівника Держприкордонслужби України, активної необхідної поведінки, яка для суб'єкта є обов'язковою, оскільки передбачена зобов'язуючою нормою та забезпечена державним примусом, характер і сутність якого передбачені санкцією такої норми. Виконання юридичних зобов'язань не залежить від волевиявлення зобов'язаного суб'єкта, наприклад, порушника режиму державного кордону, оскільки це правове примушення його до певних дій, передбачених правовою нормою. Юридичне зобов'язання, на переконання С.С. Алексеєва, властиве не стільки праву, скільки діяльності владних органів держави [9, с. 334–335].

У нормативно-правових актах, особливо відомчих, закріплення юридичних зобов'язань здійснюється за допомогою таких формулювань: «військовослужбовець зобов'язаний», «на працівника

покладається обов'язок», «старший прикордонного наряду повинен» тощо [10, с. 139; 11].

Висновки. Підсумовуючи викладене, можемо констатувати, що:

– правова норма розглядається як головний складний компонент МПР відносин у сфері прикордонної безпеки України, оскільки вона містить у своєму змісті низку інших допоміжних правових засобів (які також виступають як елементи МПР). Окрім зазначеного, норми права виконують специфічні завдання в МПР відносин сфери прикордонної безпеки України;

– нормативно-правові акти обслуговують нормативну основу МПР, тому їх функції у такому механізмі зводяться до введення у процес правового регулювання відносин сфери прикордонної безпеки нових, більш досконалих норм, забезпечення своєчасної заміни або скасування застарілих тощо. Особливості нормативно-правових актів, які містять правові норми для регулювання відносин у сфері прикордонної безпеки України, знаходять своє відображення у специфіці правового регулювання досліджуваної сфери, яке здійснюється в умовах гібридної війни, окупації частини території України на сході держави, дії нових викликів, загроз і ризиків тощо;

– у сфері прикордонної безпеки України останніми роками отримали широке розповсюдження такі способи правового регулювання, як заборони та зобов'язання. При цьому і тим і іншим притаманні специфічні ознаки їх прояву у досліджуваній сфері.

Список літератури:

1. Про схвалення Стратегії інтегрованого управління кордонами на період до 2025 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 липня 2019 року № 687-р.
2. Теорія держави та права : навчальний посібник / Є. В. Білозьоров та інші ; за заг. ред. С.Д. Гусарева, О.Д. Тихомирова. Київ : НАВС ; Освіта України, 2017. 320 с.
3. Куракін О.М. Механізм правового регулювання : теоретико-правова модель : дис. ... докт. юрид. наук. : 12.00.01. Харків, 2016. 436 с.
4. Гальчук Р.Л. Механізм правового регулювання пограничної діяльності: сутність, структура і критерії ефективності : дисертація канд. юрид. наук : 12.00.01. Белгород, 2008. 188 с.
5. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341–III : *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
6. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 г. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1984. Дод. до № 51. Ст. 1122.
7. Теорія держави та права : підручник / Є.О. Гіда та ін.; за заг. ред. Є.О. Гіди. Київ : ФОП О. С. Ліпкан, 2011. 576 с.
8. Крестовська Н.М., Матвеева Л.Г. Теорія держави і права. Підручник. Практикум. Тести : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2015. 584 с.
9. Алексеєв С.С. Право: азбука – теорія – філософія: Опыт комплексного исследования. Москва : Статут, 1999. 712 с.
10. Теорія держави і права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О. В. Петришин та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2014. 368 с.
11. Про затвердження Положення про відділ прикордонної служби Державної прикордонної служби України : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 15 квітня 2016 року № 311.

Ganba O.B. PECULIARITIES OF THE EXPRESSION OF INDIVIDUAL LEGAL MEANS OF THE LEGAL REGULATION RELATIONS IN THE BORDER SECURITY OF UKRAINE

The article analyzes the peculiarities of manifestation of certain legal means – elements of the structure of the mechanism of legal regulation of relations in the field of border security of Ukraine.

It is argued that the rule of law is considered as a major component of the mechanism of legal regulation of relations in the field of border security of Ukraine, since it contains in its content a number of other ancillary legal instruments that act as elements of such mechanism, namely: general and specific models of legal relations in the form of theoretical constructs; the legal facts set out in the hypotheses of the rules; subjective legal rights and subjective legal obligations embodied in the form of official authority of servicemen and employees of the State Border Guard Service of Ukraine etc.

The specific tasks of the rule of law in the mechanism of legal regulation of relations in the field of border security of Ukraine are distinguished.

It is emphasized that due to the normative act, the legal norm acquires external expression, formality and general obligation. Therefore, legal acts serve the normative basis of the mechanism of legal regulation, so their functions in such mechanism are reduced to introducing into the process of legal regulation of relations in the field of border security of Ukraine more improved norms, ensuring timely replacement or abolition of obsolete norms, etc.

It is determined that normative acts containing legal norms for regulating the relations of the border security sphere of Ukraine are reflected in the specifics of the legal regulation of the relations of the studied sphere, which is carried out in the conditions of hybrid war and occupation by Russia of part of the territory in eastern Ukraine.

It is noted that the specificity of the border security area is that it is widely used in such legal regulation as bans and obligations and, to a lesser extent, in permits caused by military confrontation in eastern Ukraine. At the same time, in the face of increasing old and new threats and challenges in this area, the need to improve the methods, approaches and other means of the regulatory mechanism becomes apparent.

Emphasis is also placed on the disclosure of the essence of legal prohibition and legal obligations in the field of border security of Ukraine, with coverage of a number of standard formulations of their implementation in the departmental legal acts.

Keywords: *mechanism of legal regulation, legal means, norm of law, normative legal acts, legal prohibitions, legal obligations, border security of Ukraine.*